

”בוחור, אודם, נדה - בלעי, סתמי והחרישי!”

אסתר שקלים: מה צריכה אישה לדעת, כנרת, זמורה-ביתן, דביר 2017, 70 עמ'

על הכריכה הקדמית של ספר השירים החדש של אסתר שקלים **מה צריכה אישה לדעת**, מיניאטורה איראנית מן המאה העשרים, המרמזת על ערש תרבותה של שקלים. גבר שרוע לאורכו של שטיח צבעוני בסמוך לשיח שרוע למחצה, שפרחיו דומים לפרח היסמין. לראשו של הגבר טורבן, הוא עטור זקנקן מעוצב ומטופח, מרפקו האחד נשען על כרית גליל ארוכה ותפוחה וידו האחרת מושטת ללא כל התאמצות לעברה של קערה קטנה. זו תונח עוד מעט קט בכף ידו הענוגה על ידי נערה נעימת סבר שרוכנת לעברו בקלילות ומושיטה לו את קערית המשקה כשידה האחרת תומכת בכד שהיא נושאת על כתפה. על השטיח מונחת קערת פירות ובסמוך לה יושבת נערה אחרת אל מול הגבר, ופורטת על כלי מיתר, עוד או גיטרה. הגבר שרוי במנוחה כשהנשים פועלות להנעים לו את זמנו ולדאוג לצרכיו, ביזור ומשקה.

הפרשנות הפשוטה המתבקשת מהמיניאטורה המעמידה את הגבר במרכז כשהנשים עומדות לשירותו הולמת את כותרת הספר ואת תכניו.

אופני מחאתו של הפמיניזם הרדיקלי שדרש שוויון מוחלט לנשים בכל עניין ודבר צבעו עקרונות רבים שלו ושל הדוגלות בו בגוונים חזקים ובוטים, הדומים בסופו של דבר לאלו שנגדם מחו, בגוונים הנתפסים כחנניים, 'גבריים'. שקלים יוצאת מתוך עמדה אסטרטגית נשית מתוחכמת, לא כזו של הפמיניזם הרדיקלי שבמרכזו תפיסה שדוחה את מרכזיותו של המבט הגברי ומעמידה את האשה במרכז של החוויה. ברבים משרייה היא אינה עוסקת במושגים המוכרים מחקר המגדר, כאפליה מגדרית, מינניות (סקסזים) והדרה. ראשית דבר, היא מקבלת את ההבדל הקיים בין נשים לגברים כחלק מהותי מהתפיסה המסורתית היהודית-חברתית של יוצאי פרס, ואיננה מתעלמת מן העובדות שעולות מההיסטוריה הקהילתית. קבלת התפיסות האלו, שבראייה הפוסטמודרנית הן פטרוניסטיות, שוביניסטיות ומדירות את האשה כאובייקט שכלתני ואוטונומי, שקובעות "מה אשה צריכה לדעת", היא צעד מהותי מבחינתה של הדוברת להתמודדות עם אותן תפיסות.

הקול הנשי בספר זה אינו מוחק ודוחה בשאט נפש ובכזו מסורות קודמות אלו, שביטלו את הקול הנשי, הנמיכו אותו, הקטינו את יכולותיו, הדירו אותו אל מקום מצומצם. הדוברת צייתנית. היא חונכה על ברכי המסורת היהודית ולאורן של נורמות חברתיות שאינן מביאות את האשה לקדמת הבמה. מסורות ההשתקה וההקטנה

מועברות לה כמקובל מידי סבתה ואמה. סבתה למדה "כל מה שאשה צריכה לדעת": "היא ידעה לבשל גורמה סבזי/ וילדה שבעה בנים/ וידעה היטב מיהו מלך הכבוד/ במשפחה/ והיתה עטרת/ בעלה, סבי, רבי אליהו הדרשן/... היא לא ידעה לקרוא." (מה אשה צריכה לדעת, עמ' 21). סבתה ידעה את מקומה ביחס למקומו של בעלה, סבה של הדוברת, שידע קרוא וכתוב וזכה למעמד חשוב בקהילה. גם הסבתא נודעה בכישוריה הביתיים, בישול וחינוך הבנים, ושמה נודע בקהילה, "והללוה בשערים מעשיה".

בשורה לקונית קצרה מציינת נכדתה כי חרף כישוריה הרבים, לא ידעה סבתה את השפה הכתובה אך בשל שמה "צנועה וחסודה", הפער בינה לבין בעלה לא ניכר.

אמה של הדוברת, שגם היא חונכה על פי מסורת פטריארכלית, מנחילה לבתה את עיקרי המסורת כגורסא דינקותא: "אז במטבח/ גילתה/ לי אמי/ את כל התורה/ כולה/ על רגל אחת/ בפרסית:/ 'בוחור, אודם, נדה - בלעי, סתמי והחרישי!' על צייתנותה וכניעותה של בת העדה יהיה גמול, לא לה אלא לאיש שתינשא לו: 'אורי/או' אך טוב וחסד ירדפוהו/ כל ימי חייו/ ושבתי בבית אדוני/ לאורך ימים." שמו של השיר 'כל התורה כולה...' אינו נטול יסוד ביקורתי ואירוני, אך זה אינו ניכר בעמדתה של הדוברת בעודה נערה תמימה בבית הוריה, אלא ניכר בתובנותיה כאשה בוגרת ובעלת ניסיון חיים ('כל התורה כולה...', עמ' 40).

כך גם בשיר 'אסתר-אמה של מלכות': כל עוד היא נערה במרחב המשפחתי הגרעיני, אין הדוברת מוחה על דברי אמה: "דוחתך נגיב" - נערה פרסיה, צנועה וכנועה/ כיאות/ הייתי/ אל בית המלך נלקחתי/ צו דודי קיימתי" (עמ' 41). השיר יוצא מגבולות החוויה האישית והביוגרפית, ופונה לאסתר המלכה, דמות מכוננת במסורת היהודית של יהודי פרס ושל ההיסטוריה והמסורת היהודית בכלל. מעמדה החברתי של אסתר השתנה הודות לנישואיה למלך אחשוורוש. וכשהבינה שהנישואים יאפשרו לה לחולל רבות למען עמה ולהצילו משמד, פעלה והפעילה ובעיקר השכילה לגרום לשינוי בעמדותיו של המלך. הדוברת מודעת לשינוי שמתחולל אצלה ומכריזה: "לא עוד הסתר אסתיר פני/ ממני/ ולא עוד אחריש." מה יותר נכון ממודעות עצמית וליבון מעמדה בשיח פנימי תחילתי?

שקלים מרבה בשיבוצים ובהרמזים מן המורשת היהודית, שמלמדים על מקורותיה של המשוררת מבית אבא ואף על עיסוקה כחוקרת קהילות ישראל. הפנייה לאלו מעניינת: שקלים יוצאת מן המרחב האישי, המשפחתי, הביני-דורי והקהילתי

אל המרחב הישראלי, שבו סומנו קהילות ישראל באבחה דיכטומית של עדות המזרח מול עדות אשכנז, חשוכים מול נאורים; ובדומה למשוררים רבים גם לה עמדה ברורה, מלווה בקורטוב של אירוניה מהולה בהומור (ללמדנו על מקורות חינוכה הטובים כאשה פרסיה): "היו בהם/ שאמרו/ שאנחנו/ ערב רב/ ברברים/ שבאו מן המדבר/.../אנחנו/ פרענק פארעך/ שוארצע חייעס/ צ'חצ'חיס/ פרחות וערסים.../ואנחנו/ רבים רבים מאיתנו/ טחנו עד דק דק/

ולעסנו היטב/.../והאמנו/ להם" ('אשרי המאמין', עמ' 34-35). "הנערה הפרסיה הטובה לא עוד נאיבית, מכירה בערכה ובערכה של קהילתה. ביטוי לתובנות חברתיות אלו יש בשירים נוספים אך הדוברת מעידה שאינה מבקשת רק למחות, להוכיח ולהטיף אלא מביעה עמדה אופטימית, מקבלת: "עוד רבה הדרך/ ולא עלי את המלאכה לגמור/ דור לדור יביע אומר/ ועוד ידנו נטויה" ('דוגלת בשוויון מזרחית', עמ' 60-63).

לצד המבעים המילוליים העשירים יש ציורים ותמונות (תצלומים) שמשקפים מסורת אבות בקהילה היהודית בפרס ובישראל, וגם תצלומים שמרמזים על השינויים החברתיים והתמורות במעמד האשה. למשל, דף לפורים משנת 1900 (עמ' 43); מסורת יהודית עכשווית באיראן בתצלום של פרוכת לארון הקודש (עמ' 31), הכנות לבישולים לקראת חג הפסח בבית אבות של יהודי משהד בהרצליה (עמ' 38), תצלומים שעניינם הקשרים בין היהודים לשלטון בפרס העתיקה (עמ' 35).

התמונות האישיות מספרות על משפחה של המשוררת: למשל תצלום של סבה וסבתה (עמ' 23), העומדים זה לצד זה. הסב גבוה מאשתו, מישייר מבט למצלמה ואילו אשתו, הנמוכה ממנו, לבושה בשמלה ארוכה שמכסה את כתפיה, לראשה מטפחת הקשורה תחת לסנטרה (כמנהג נשים יהודיות ילדות פרס) ומסתירה את צווארה. מבטיה מופנים הצידה, ראשה מוטה קלות בכישינות. לעומתה, בתצלום ראש של בתה, נורית שקלים ז"ל, אמה של המשוררת (עמ' 69) - זו גלויית ראש, יופייה ניכר, חולצתה הלבנה בעלת שרוולים החושפת כדי טפח, ערויה בשרשרת משובצת אבנים טובות. שלא כאמה, שתמונתה אינה מופיעה אלא לצד בעלה, אמה של המשוררת מישיירה מבט למצלמה, בחיך צחור שיניים. נשיותה גלויה, נוכחת, היא עצמה נושא התמונה.

עופרה מצוב-כהן

שני ספריה של ר"ר עופרה מצוב-כהן שראו אור באחרונה: קריאת החיים: עין ביצירת אשר ברש, אוניב' אריאל (עיון). מול ההר בחומס, כרמל (פרוזה).